

119. Anga kyrka.

Pl. 68–72.

Litteratur: Handlingar i ATA; R. Kinander, Brev till E. Wessén ¹⁷/₇ 1946 (ATA); Gotlands Allehanda ⁷/₈ 1946; Stockholmstidningen ¹¹/₈ 1946; J. Roosval, Anga kyrkas pånyttfödelse (i: Gotländskt arkiv 19, 1947), s. 57 f.; Gotlands Folkblad ¹⁶/₂ 1948; Gotlänningen ¹⁶/₂ 1948; B. G. Söderberg, Gotland (1948), s. 145 f.; Sveriges kyrkor: Gotland Bd 4: 4 (1959), s. 556.

Denna målade runskrift har sin plats på långhusets norra vägg, i nordvästra valvet, mitt för sydportalen. Platsen är uppenbarligen vald för att varje kyrkobesökare omedelbart skulle se inskriften. Den är uppdelad på tre rader, begränsade av ramlinjer. Den nedersta av de tre raderna befinner sig 4,40 m ovan golvet. Mellersta raden, som är den längsta, mäter 4,95 m. Runornas storlek är något växlande: i den översta raden äro de omkring 8 cm höga, i den mellersta raden omkring 12 cm och i den nedersta omkring 11 cm.

Inskriftens runföljder äro målade med omväxlande brunröd och blåsvart färg. I de två översta raderna har runmålaren gett personnamnen (och ett par skiljetecken) den röda färgen, medan den övriga texten har målats med den mörka. I några fall ha runor, som följa efter ett personnamn, fått en blandning av röd och svart färg, vilket visar, att målaren har försummat att byta pensel, då han växlade från rött till svart. Den nedersta raden har genomgående målats med den röda färgen.

G 119 kom i dagen i slutet av juni år 1946, då man i samband med kyrkans restaurering avlägsnade 1700-tals-putsen från murarna. Tyvärr är runmålningen numera synnerligen otydlig, på flera ställen fullständigt utplånad. Mitt intryck är att färgen har mattats avsevärt sedan år 1946. Runföljder, som då syntes, äro numera mycket svåra att skönja. Den nedan meddelade läsningen kan likväl åtminstone i stort sett betraktas som säker. Inskriften börjar i översta raden till vänster. Ursprungligen har inskriften bestått av över 385 runor. Den förefaller att vara raskt målad av en mycket runvan hand.

Inskrift:

--o:gerþu...r kirkiu : þisa : hehmúndr : miþ : fiâu--m : eykium : ok liknuipr miþ tuaim
5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60
eykium : ok hehuipr miþ...botuipr miþ ainum : eyk : ok : ahnmundr likuipr miþ : ainum eyk :
65 70 75 80 85 90 95 100 105 110 115 120
: ok fargair : miþ : tuaim : eykiu : m roeaiqr miþ ainum : eyk : ok ioan miþ tuaim : eykium :
125 130 135 140 145 150 155 160 165 170 175 180 185
ok : hahuer miþ : ainum : eyk : ok sihulfr miþ : tuaim : eykium ok roþualr miþ : ainum : eyk :
190 195 200 205 210 215 220 225 230 235 240 245
ok ronuiþr miþ tuaim eykium : ok haluatr miþ : ainum eyk ok : alt þit : fulk : sum : hiar : hafr :
250 255 260 265 270 275 280 285 290 295 300 305 310
arfupi : haft : bapi : nemt : ok : onemt : þa : misku - i : þaim : guþ : bapi : lifanti : ok : dauþum
315 320 325 330 335 340 345 350 355 360 365 370

»... gjorde denna kyrka, Hägmund med fyra ök och Liknvid med två ök och Hägvid med ... Botvid med ett ök och Agnmund (och) Liknvid med ett ök och Fargair med två ök, Rolaik(?) med ett ök och Johan med två ök och Hägvid(?) med ett ök och Sigulv med två ök och Rodvald med ett ök och Ronvid med två ök och Hallvat med ett ök. Och allt det folk, som här haver arbete haft, både nämnt och onämnt, då misskunne dem Gud, både levande och döda.»

Till läsningen: Inskriftens första runor äro numera oläsliga. Dess början har markerats med ett kors, målat omedelbart ovanför det översta runbandet. Runföljden 1–124 har sin plats i denna rad; i den mellersta raden står runföljden 125–290 och i den nedersta runföljden 291–373.

Av runorna 1 och 2 återstå endast svaga spår av huvudstavarna. 3 o förefaller säkert; ensidiga, uppåtriktade bistavar. Samma form ha inskriftens övriga o-runor. Sk efter 3 o består av två punkter i likhet med

övriga säkra sk i inskriften. 4 **g** och 5 **e** äro tydligt stungna med runda punkter. I 6 **r** är nedre delen av bistaven utplånad. 7 **p** och 8 **u** skönjas mycket svagt. Därefter är målningen helt försvunnen på ett stycke som har gett plats för tre runor. 9 **r** är jämförelsevis tydligt. Runorna 10–19 **kirkju : pisa** äro svaga men säkra. 18 **s** har i likhet med inskriftens övriga **s**-runor formen N . Runföljden 20–26 **hehmúndr** är röd; ovanför och något till vänster om 20 **h**, alltså där namnet börjar, har ett kors målats, som har sin fot på övre ramlinjen. Korset är av samma typ som korset vid inskriftens början. 21 **e** är tydligt. Av 23 **m** återstår nu endast vänstra bistaven; runan är dock säker. 24 **un** är tydlig binderuna. I 25 **d** finnes ett stycke ovanför huvudstavens mitt en rund punkt; anledningen till den höga placeringen torde vara, att punkten eljest skulle ha flutit ihop med **n**-bistaven i 24 **un**. I likhet med inskriftens övriga **d**- och **t**-runor har 25 **d** bistav på båda sidor om huvudstaven. 28 **i** är ej stunget. 31–33 **iau** äro svaga. Efter 33 **u** finnas spår av två runor (34 och 35). 36–44 **m : eykium : ok** äro svaga men säkra; 37 **e** och 38 **y** äro stungna. Runföljden 45–52 **liknuipr** (röd) är tydlig. 58 **a** förefaller att ha ensidig bistav. Runföljden 69–75 **hehuiþr** är röd; 70 **e** är tydligt stunget. Efter 71 **h** finnes möjligen sk. Efter 78 **p** har färgen nu fullständigt försvunnit på ett stycke, som skulle ha gett plats för ett tiotal runor. Runföljden 79–85 **botuiþr** är röd. 94–96 **eyk** äro mycket svaga. Runföljden 99–106 **ahnmundr** (röd) är fullt säker. Runmålaren har här tydligen råkat glömma ett namn: runorna 107–113 **likuiþr** (röda) äro nämligen efteråt tillagda ovanför raden. Denna runföljd skall av placeringen att döma läsas mellan 99–106 **ahnmundr** och 114–116 **miþ**. Också i den tillagda runföljden 107–113 **likuiþr** har runmålaren gjort ett fel; han har nämligen hoppat över 109 **k**. Denna runa har han efteråt tillagt ovanför de andra runorna, mellan 108 **i** och 110 **u**. Läsningen **likuiþr** är alldeles säker, trots att de två sista runorna äro skadade: 112 **p** har förlorat bistavens nedre hälft; av 113 **r** återstår toppen och ett stycke av nedersta bistaven. Skadorna bero här på putsbortfall. — Runföljden 125–147, som utgör början av den mellersta raden, är jämförelsevis tydlig. 125 **o** har ensidiga, uppåtriktade bistavar; 128 **a** och 131 **a** ha ensidig bistav, medan 139 **a** har dubbelsidig. Mellan 146 **u** och 147 **m** har av misstag insatts ett sk; detta är rätt, liksom runföljden 148–154 **roeaikr**. 150 **e** är tydligt; 151–154 **aikr** äro svaga. Runföljden 168–171 **ioan** (röd) är tydlig; 169 **o** har ensidiga, uppåtriktade bistavar; 170 **a** och 171 **n** ha ensidig bistav. Runföljden 188–193 **hahuer** (röd) förefaller säker; 207–213 **sihulfr** och 230–236 **ropualr**, vilka likaledes äro röda, äro tydliga. Något mindre tydliga äro runföljderna 250–256 **ronuiþr** (röd) och 273–279 **haluatr** (röd); båda äro emellertid väl läsliga. 274 **a** har ensidig bistav, medan 277 **a** förefaller att ha dubbelsidig bistav. — Den nedersta raden (runföljden 291–373) är som helhet bättre bevarad än de andra två raderna. Som ovan har framhållits, är denna rad genomgående målad med röd färg. I 297 **i** finnes intet spår av punkt. Runföljden 305 **m** – 310 **h** är delvis täckt av plymerna i S:t Martins huvudbonad. 313 **r** har förlorat bistavens nedre hälft; runan är dock fullt säker. 329 **e** och 336 **e** äro tydligt stungna med stora, runda punkter. 334 **o** har ensidiga, uppåtriktade bistavar. 340 **a** har ensidig bistav. Av runan 346 återstår endast ett kort stycke av toppen av en huvudstav; övriga delar ha gått förlorade i en putsskada. 349 **a** har ensidig bistav. 352 **g** är tydligt stunget. 364 **t** är ej stunget. I 368 **d** är punkten tydlig.

G 119 tilldrog sig, då den upptäcktes sommaren 1946, stor och berättigad uppmärksamhet. Inskriften är värdefull ur flera synpunkter, icke minst därför att den lämnar oss samtida upplysningar om de sockenmän, som hade deltagit i arbetet på Anga kyrka. I uppsatsen *Anga kyrkas pånyttfödelse* (i: *Gotländskt arkiv* 19, 1947) skriver J. Roosval: »Under den oroliga sommaren 1946 gjorde restaureringen av Anga kyrka sensation i pressen. Ändå var det en till den grad liten och fjärran kyrka ... — Vad var det som gjorde sensationen? Det var röster från medeltiden. De döda från 1200-talet öppnade munnen och började tala till de levande ... Varje sommar restaureras det någonstades på Gotland, och i en eller fler av de hundra kyrkorna stiger medeltida målning fram under kalkningen. Men det var icke endast målarkonsten i Anga, som uppenbarade sitt länge dolda liv, det var de levande Angaborna på 1200-talet, som steg fram och talade på gotländskt mål, sade sina namn eller namnen på sina gårdar och berättade, vad de gjort för sin kyrka ... Det första uppendeväckande fyndet var en lång inskrift på nordväggen tätt under valvet, som förtalde i målade runtecken, att gårdsägaren den och gårdsägaren den — alla socknens storkarlar uppräknade — hulpit med körslor till

kyrkbygget.» — *Sveriges kyrkor* (1959): »Till långhusets målningar från 1200-talet synas två ovanligt intressanta runinskrifter höra.» G 119 som är anbragt »på N muren högt upp under NV valvet ... åsyftar sannolikt gratisdagsverken till välvningen ... Dess belägenhet invid ett valv styrker detta antagande.» Valvslagningen skulle ha skett under en år 1286 avslutad byggnadsperiod.

I inskriften ha namnen på de fjorton sockenmän, som ha gjort dagsverken i kyrkan, bevarats: *Hägmundr*, *Liknviþr*, *Hägvþr*, *Botviþr*, *Agnmundr*, *Lik(n)viþr*, *Fargair*, *Roplaikr(?)*, *Johan*, *Hägvþr* (eller *Hagvar*), *Sigulfr*, *Ropvaldr*, *Ronviþr* och *Hallhvatr*. De flesta av dessa mansnamn äro välkända och förekomma i andra gotländska runinskrifter. Om *Liknviþr* se G 99 (s. 156 f.). Namnet förekommer två gånger i G 119, första gången skrivet **liknuiþr**, andra gången **likuiþr**. Det återfinnes också i G 120. Om förleden i namnet, ordet isl. *líkn* f., skriver M. Olsen i *Edda- og skaldekvad V*, 1962, s. 9 not 1: »*Líkn* er affektbetont, det rummer foreställningar om et varmt, trøsterikt, velvillig, hjelpende sinn; i den religiøse diktning kan det brukes om guddommelig nåde. Jfr *líknstafir* 'hjelpende runer' Sigrdr. 5, *líknfastr* 'sterk ved (andres milde omdømme)' Háv. 123.» — Om *Hägvþr* se G 33 och om *Botviþr* G 33, 36 och 64. — *Agnmundr* har av runinskrifterna att döma varit ett tämligen sällsynt namn i Sverige under vikingatiden; i Uppland finnas tre belägg, i Södermanland två, i Västergötland tre och i Östergötland ett belägg på namnet. (På västnordiskt område har det däremot varit mycket spritt.) Under medeltiden synes namnet bli vanligare, men G 119 ger oss det enda exemplet från gotländskt område. — Namnet *Fargair* är eljest endast känt från G 63; se ovan s. 89. — Om namnet *Johan* se G 4. — Runföljden 148–154 **roeaikr** återger snarast mansnamnet *Rolaikr* (äldre *Hroplaikr*), alltså samma namn som förekommer på Anga-gravhällen (G 118). — Vilket namn som åsyftas med runföljden 188–193 **hahuer** är ovisst; ett mansnamn *Hagver* är okänt; ett *Hagvar* är endast en gång belagt i medeltida källor (Tjust). Man vågar kanske räkna med att runmålaren har avsett namnet *Hägvþr*, trots att detta namn tidigare förekommer i inskriften, skrivet helt korrekt **hehuiþr**. — Namnet *Sigulfr* har varit mycket sällsynt; det förekommer eljest endast en gång belagt i runskrift, nämligen på en uppländsk runsten (U 479). I medeltida urkunder finnas några få belägg, intet från Gotland. — *Ropvaldr* (äldre *Hroþvaldr*; urn. **rhoaltr**, isl. och fno. *Hróaldr*, fsv. *Roald*) finnes också på en gravhäll från Klinte (S 109) och möjligen i en inskrift från Boge. — *Ronviþr* är eljest icke känt från Gotland. På en uppländsk runsten, U 1065, finns ett *Ronviþr*, och i medeltida urkunder finnas ett uppländskt och ett sörmländskt belägg. — Namnet *Hallhvatr* (äldre *Hallhvatr*) är icke känt från någon annan gotländsk inskrift.

Det är anmärkningsvärt, att av de många namn på bönder i Anga sn, som ingå i inskriften — sannolikt är det alla jordägande män inom socknen vid denna tidpunkt — intet enda finnes i socknens gårdsnamn. Gårdsnamnen härröra tydligen från en annan tid.

Om formen *fulk* 'folk' se A. Noreen, *Altschwedische Grammatik* (1904), § 163 Anm. 2; A. Kock, *Svensk ljudhistoria* 2 (1909–11), s. 105 f.; E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 1 (6 uppl. 1962), s. 13. Om diftongformen 306–309 **hiar** se G 129.

arvupi n. har här den i fsv. enarådande betydelsen 'arbete'. Betydelsen 'arvode' påträffas först vid 1700-talets början. I den gamla betydelsen började *arvupi* utträngas av ordet 'arbete' redan under y. fsv. tid.

I inskriften omtalas för varje man hur stor hans insats har varit vid byggnadsarbetena i Anga kyrka. Sålunda har t. ex. Hägmund deltagit »med fyra ök», d.v.s. med fyra oxar eller snarare med fyra par oxar. Fgutn. *oykr* m. betyder ett par dragare. På två ställen i Gutalagen står *oykr* i motsättning till *hestr* eller *rus* (d.v.s. en enda häst). I kap. 6, § 1 heter det: »Ej får någon hava mera i vagn på söndag än ett pund tyngd efter ett par oxar (*eptir yxna oyk*) och ett halvt efter häst (*eptir hesti*)»; i kap. 26, § 7: »så nära, att man kan se ök och vagn eller häst och kärra (*oyc oc wagn, eþa rus oc kerru*)». Gotl. dial. *oik* (*oyk*) betyder 'ett par oxar' eller 'oxe' (ej hästar); se *Gotländsk ordbok*, art. *ök*. Jfr fsv. *öker* m. och *ök* n. dragare (en eller ett par); om genus hos detta ord se W. Cederschiöld, *Studier över genusväxlingen* (1913), s. 29 f.; sv. dial. *ök* m. el. n. dragare (häst el. oxe), på vissa håll: ett par dragare (med vagn).

Huruvida på Gotland ha funnits lagstadgade regler om fördelningen på socknarnas bönder av arbeten och körslor vid kyrkobygge, känna vi icke genom bevarade urkunder. I varje fall ha sådana regler icke blivit upptagna i Gutalagen. Möjligen ha i de små gotländska socknarna arbetena vid kyrkobygge haft en mera

frivillig karaktär. G 119 tycks förutsätta, att så har varit fallet. Gotland hörde under medeltiden till Linköpings stift. I Östgötalagen, som gällde för fastlandsdelen av stiftet, finnes endast en kortfattad bestämmelse om kyrkobygge (Kk 1): »Konungen låter kyrkobygge börja, bönderna föra det till slut.» Bestämdare regler förekomma i Smålandslagen och i svealagarna. I Smålandslagen (Kk 2) heter det: »Nu vilja bönder bygga kyrka; då skall man utsätta femt för alla jordägande, som finnas i socknen ... De skola hugga timmer efter mantal och göra körslor efter antalet dragare och lämna mat efter tillgången på boskap.» Enligt Upplandslagen (Kk 1:1) skulle bönderna i socknen vid kyrkobygge »lämna dagsverken till bygget efter mantal och göra körslor efter jordatal»; likaså enligt Södermannalagen (Kk 1:1), Västmannalagen (Kk 1 pr) och Hälsingelagen (Kk 1:2).

Att endast körslorna omtalas i G 119, däremot icke de krävande dagsverkena, tyder på att alla arbetsföra män i socknen efter förmåga ha deltagit i arbetena. Sedan kyrkobygget var beslutat, voro dagsverkena en gemensam plikt. »Allt det folk, som här haver arbete haft, både nämnt och onämnt, då misskunne dem Gud, både levande och döda», d.v.s. både här i livet och sedan de äro döda.

G 119 är den ojämförligt längsta av målade runinskrifter i gotländska kyrkor. Andra äro G 48 Eke, G 64 Silte, G 120 och G 124 Vänge; därtill den egendomliga runradsinskriften i Hemse kyrka (G 56).

Under förutsättning att den arkitekturhistoriska och konsthistoriska dateringen av 1200-tals-arbetena i Anga kyrka är riktig, skulle G 119 härröra från 1280-talet. Ur runologisk synpunkt finnas inga invändningar att göra mot en sådan datering. Att runinskriften i varje fall är äldre än bilden av S:t Martin delande sin mantel med en tiggare, framgår av att helgonets två plymer täcka några av runorna i det nedersta runbandet. S:t Martin har enligt *Sveriges kyrkor* målats av »Passionsmästaren» och tillhör 1400-talet; se a. a. s. 559 (fig. 606) och s. 566.

För långhusets målningar från 1200-talet har den andra runmålningen i kyrkan, G 120, ett mycket stort intresse. Av allt att döma ha G 119 och 120 samme upphovsman (se vidare G 120).

120. Anga kyrka.

Pl. 73.

Litteratur: Handlingar i ATA; Dagens Nyheter ¹³/₇ 1946; N. Tiberg, Den mindre runinskriften i Anga kyrka (i: Gotlands Allehanda ⁷/₈ 1946); Stockholms-Tidningen ¹¹/₈ 1946; J. Roosval, Anga kyrkas pånyttfödelse (i: Gotländskt arkiv 19, 1947), s. 58 f.; Gotlands Folkblad ¹⁶/₂ 1948; Gotlänningen ¹⁶/₂ 1948; Sveriges kyrkor: Gotland Bd 4: 4 (1959), s. 553 f.; A. Lindblom, Svensk konst (1960), s. 96 f.

Äldre avbildning: A. Edle foto 1946 (återgivet i Gotländskt arkiv 1947, s. 59, och i Sveriges kyrkor: Gotland Bd 4: 4, s. 557, fig. 602).

Runinskriften är målad på långhusets östra mur mellan långhusets nordöstra hörn och triumfbågen. Den nedersta av de tre raderna är belägen 3,37 m ovanför golvet. De tre raderna, som begränsas av fyra ramlinjer, äro ungefär lika långa: den översta raden är 1,08 m, den mellersta 1,06 m och den nedersta 1,05 m. Runornas storlek är 10–12 cm.

Största delen av inskriften är målad med blåsvart färg; endast fyra runföljder äro brunröda, nämligen 38–41 **sial**, 58–61 **sial**, 74–79 **sialia** och 80–87 **haluarpr**. Runföljden 88–90 **ger** är svartröd, vilket förklaras av att målaren icke har bytt pensel, sedan han målat den föregående röda runföljden. Det är sålunda endast ordet »själ» och runmålarens eget namn som ha markerats med den röda färgen.

G 120 kom i dagen den 16 juli 1946, alltså endast ett par veckor efter upptäckten av G 119 och under samma omständigheter. Som helhet kan sägas, att G 120 är bättre bevarad än G 119. Endast slutet av inskriften G 120 erbjuder några nämnvärda svårigheter vid läsningen. Inskriften börjar längst till vänster i den översta raden.